

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23303884>

Refleksiv ta'lim texnologiyalari vositasida bo'lajak o'qituvchilarning intrapersonal intellektini rivojlantirish metodikasi

Rayimov Alisher Xoldorovich –

Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: alishsherr79@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3364-645X>

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning intrapersonal intellektini refleksiv ta'lim texnologiyalari vositasida rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Intrapersonal intellektning o'zini anglash, shaxsiy motivlarni tushunish va faoliyatni ongli boshqarish bilan bog'liq jihatlari tahlil qilinib, ularni pedagogik tayyorgarlik jarayonida rivojlantirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash va pedagogik modellashtirish asosida refleksiv kundalik, mikrodars tahlili, refleksiv suhbat hamda rivojlanish portfoliosini o'zaro uyg'unlashtiruvchi metodika taklif etilgan. Mazkur metodikada talabaning shaxsiy tajribasini anglashidan boshlab, o'z faoliyatini baholashi va keyingi harakatlarini rejalashtirishigacha bo'lgan jarayonning izchilligi asoslangan. Metodikani amaliyotga tatbiq etish shartlari va uning samaradorligini empirik tekshirish yo'nalishlari belgilangan.

Kalit so'zlar: intrapersonal intellekt, bo'lajak o'qituvchi, refleksiv ta'lim, o'zini anglash, o'zini boshqarish, refleksiv kundalik, pedagogik faoliyat, kasbiy rivojlanish.

Методика развития внутриличностного интеллекта будущих учителей средствами рефлексивных образовательных технологий

Annotatsiya. В статье раскрываются теоретические и методические основы развития внутриличностного интеллекта будущих учителей средствами рефлексивных образовательных технологий. Анализируются его связи с самопознанием, осмыслением личных мотивов и осознанной регуляцией деятельности, на основе чего рассматриваются возможности его развития в процессе педагогической подготовки. Посредством анализа литературы, сопоставления понятий и педагогического моделирования предложена методика, объединяющая рефлексивный дневник, анализ микроуроков, рефлексивную беседу и портфолио развития. Обоснована последовательность перехода от осмысления личного опыта к оценке собственной деятельности и планированию дальнейших действий. Определены условия практического применения методики и направления последующей эмпирической проверки её эффективности.

Ключевые слова: внутриличностный интеллект, будущий учитель, рефлексивное обучение, самопознание, саморегуляция, рефлексивный дневник,

A methodology for developing pre-service teachers' intrapersonal intelligence through reflective educational technologies

Abstract. *This article explores the theoretical and methodological foundations of developing pre-service teachers' intrapersonal intelligence through reflective educational technologies. It examines the links between intrapersonal intelligence, self-awareness, understanding of personal motives, and conscious regulation of professional practice. Based on literature analysis, conceptual comparison, and pedagogical modelling, the article proposes a methodology integrating reflective journals, microteaching analysis, reflective dialogue, and development portfolios. The methodology connects the interpretation of personal experience with self-evaluation and the planning of subsequent actions. The article also identifies conditions for practical implementation and outlines directions for empirical research to evaluate the effectiveness of the proposed approach.*

Keywords: *intrapersonal intelligence, pre-service teacher, reflective learning, self-awareness, self-regulation, reflective journal, teaching practice, professional development.*

KIRISH

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bilan birga, ularning o'z imkoniyatlarini anglashiga ham e'tibor qaratish zarur. Chunki pedagogik faoliyat davomida yuzaga keladigan vaziyatlarni tushunish va ularga munosib yechim topish o'qituvchidan nafaqat fan bo'yicha tayyorgarlikni, balki o'z qarashlari, hissiyotlari va harakatlarini tahlil qilishni ham talab etadi. O'zining muayyan vaziyatda nima sababdan shunday yo'l tutganini tushuna olgan pedagog keyingi faoliyatini ongli ravishda rejalashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu jihatdan, bo'lajak o'qituvchining ichki kechinmalari va kasbiy harakatlari o'rtasidagi bog'liqlikni anglashiga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish muhim pedagogik vazifadir. Mazkur vazifa intrapersonal intellekt tushunchasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, maqolada u shaxsning o'z hissiyotlari, motivlari, maqsadlari va individual xususiyatlarini tushunishi hamda ushbu bilimdan faoliyatini yo'naltirishda foydalanishi sifatida talqin etiladi. Pedagogik tayyorgarlik sharoitida uning mazmuni talabaning o'z kuchli tomonlarini aniqlashi, qiyinchiliklarini tushuntirishi va kasbiy rivojlanishga oid ehtiyojlarini belgilashi orqali ochib beriladi. Biroq o'z xususiyatlarini bilishning o'zi yetarli bo'lmagani sababli, bunday bilimni amaliy qarorlar bilan bog'laydigan metodik vositalarga ehtiyoj yuzaga keladi. Refleksiv ta'lim texnologiyalari ushbu bog'liqlikni ta'minlashga xizmat qilishi mumkin, chunki ular talabaning o'z tajribasiga qaytishi, harakatlari sabablarini tahlil qilishi va keyingi faoliyatiga o'zgartirish kiritishini nazarda tutadi. Bunda refleksiya mashg'ulot haqidagi taassurotlarni bayon etish bilan cheklanmay, shaxsiy qarorlarni dalillar asosida baholash jarayoniga aylanadi. Shundan kelib chiqib, maqolaning maqsadi refleksiv topshiriqlarni o'zaro izchil bog'lash orqali bo'lajak o'qituvchilarning intrapersonal intellekti bilan bog'liq ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodikani ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Intrapersonal intellektning nazariy mazmuni H. Gardnerning ko'p intellekt konsepsiyasida yoritilgan bo'lib, unda insonning o'z hissiyotlari, maqsadlari va xavotirlarini anglash hamda shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda harakat qilish qobiliyatiga

e'tibor qaratiladi [1]. Ushbu yondashuv o'zini anglashni insonning amaliy qarorlaridan ajratmagan holda tushuntirish imkonini beradi. Shu bilan birga, Gardner keyingi mulohazalarida shaxsning o'zi haqidagi tasavvuri har doim ham aniq bo'lavermasligini qayd etib, o'zini tushunishda boshqalarning asosli fikrlaridan foydalanish ahamiyatini ko'rsatadi [2]. Mazkur qarashlar bo'lajak o'qituvchining o'zini baholashini uning faoliyatiga oid tashqi kuzatuvlar bilan qiyoslash zarurligi haqidagi metodik taklifga asos bo'ladi.

O'zini anglash bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi aloqani tushuntirishda refleksiyaga bag'ishlangan tadqiqotlar ham muhim o'rin tutadi. N.Hatton va D.Smith o'qituvchilar tayyorlashda refleksiya tushunchasini aniqlashtirish masalasini ko'tarib, talabalar yozma ishlarini tahlil qilish orqali uning namoyon bo'lish xususiyatlarini o'rganadi [3]. Ularning yondashuvi refleksiyani ta'lim maqsadi sifatida belgilash bilan birga, uni faoliyatda kuzatish mumkin bo'lgan belgilar orqali tavsiflashga yo'naltiradi. Ushbu fikrga tayangan holda, refleksiv topshiriqlarni baholashda talaba yozgan matnning hajmidan ko'ra, uning o'z harakatlarini qay darajada asosli tushuntirganiga e'tibor qaratish mumkin. Refleksiya mazmunini chuqurlashtirgan F.Korthagen va A.Vasalos pedagogning faoliyatini uning xatti-harakatlari, kompetensiyalari, e'tiqodlari hamda kasbiy o'zligini anglash bilan bog'liq darajalarda ko'rib chiqadi [4]. Mualliflar o'qituvchining kuchli tomonlari va kasbiy intilishlarini anglashga e'tibor qaratgani uchun ularning qarashlari refleksiyani faqat xatolar ustida ishlash sifatida tushunishdan kengroq yondashuvni ifodalaydi. Bundan kelib chiqadigan metodik xulosa shuki, talaba muvaffaqiyatsizlik sabablarini tahlil qilish bilan birga, muvaffaqiyatli harakatlariga yordam bergan shaxsiy imkoniyatlarini ham aniqlashi kerak. Mazkur jarayonni faoliyatni boshqarish bilan bog'lashda B.Zimmermanning o'zini boshqarib o'rganish modeli nazariy tayanch bo'lib xizmat qiladi. Unda oldindan rejalashtirish, faoliyatni bajarish va natijalar ustida refleksiya qilish o'zaro bog'langan jarayonlar sifatida tushuntiriladi [5]. E.Panadero ushbu ilmiy yo'nalishdagi modellarni tahlil qilib, o'zini boshqarib o'rganish bilish, metakognitiv, motivatsion, hissiy va xulqiy jihatlarni qamrab olishini ko'rsatadi [6]. Bu qarashlar refleksiv mashg'ulotlarni talabaning maqsad belgilashi, o'zini kuzatishi va faoliyatiga tuzatish kiritishi bilan uyg'unlashtirishga asos beradi.

Faoliyat natijalarini vaqt davomida kuzatish imkoniyati esa portfolio bilan bog'liq tadqiqotlarda yoritiladi. R.Lam ikkinchi til yozuvini o'rganish sharoitida elektron portfoliolarning refleksiya, o'zini baholash va hamkorlikda o'rganish bilan aloqasini muhokama qiladi [7]. Ushbu tadqiqot bevosita bo'lajak o'qituvchilarning intrapersonal intellektiga bag'ishlanmagan bo'lsa-da, undagi faoliyat mahsulotlarini to'plash va qayta ko'rib chiqish tamoyilini pedagogik tayyorgarlikka moslashtirish mumkin. Shunga ko'ra, mazkur maqolada portfolio talabaning o'zi haqidagi xulosalarini aniq ish namunalari bilan bog'lash vositasi sifatida taklif etiladi. Tahlil qilingan manbalar o'zini anglash, refleksiya va o'zini boshqarish o'rtasida mazmuniy aloqalar mavjudligini ko'rsatadi. Biroq ular aynan bir tushunchani ifodalamagani sababli, refleksiv topshiriqni yaxshi bajarishning o'zi intrapersonal intellekt rivojlanganini tasdiqlash uchun yetarli deb qaralmaydi. Shu bois metodikani ishlab chiqishda yozma mulohazalar bilan amaliy harakatlar o'rtasidagi muvofiqlikni kuzatishga alohida e'tibor qaratildi.

Tadqiqot nazariy-metodik yo'nalishda olib borilib, adabiyotlarni maqsadli tahlil qilish, tushunchalarni qiyoslash va pedagogik modellashtirish usullariga asoslandi. Manbalarni tanlashda ularning intrapersonal intellekt mazmunini tushuntirishi, pedagogik tayyorgarlikdagi refleksiya jarayonini yoritishi yoki o'zini boshqarib o'rganishga nazariy asos berishi hisobga olindi. Tanlangan materiallar asosida, avvalo, mazkur tushunchalarning umumiy va farqli jihatlari aniqlandi, keyin esa ular refleksiv topshiriqlarni loyihalash bilan bog'landi. Tahlil davomida bo'lajak o'qituvchining o'z hissiyotlari va motivlarini tushuntirishi, harakatlarini dalillar asosida baholashi hamda keyingi faoliyatini rejalashtirishi metodikaning asosiy yo'nalishlari sifatida belgilandi. Ushbu yo'nalishlar o'zaro bog'langan

holda ko'rib chiqildi, chunki shaxsiy kechinmani anglash uning faoliyatga ta'siri tushuntirilgandagina metodik mazmun kasb etadi. Shu asosda talabani dastlabki o'zini tahlil qilishdan boshlab, amaliy harakatini qayta ko'rib chiqishigacha bo'lgan izchil jarayon modellashtirildi. Mazkur ish doirasida talabalar ishtirokidagi tajriba yoki statistik tahlil o'tkazilmaganligi sababli, tadqiqot natijalari ishlab chiqilgan metodik takliflar bilan ifodalanadi. Belgilangan baholash ko'rsatkichlari ham standartlashtirilgan psixologik test sifatida emas, kelgusidagi amaliy tadqiqotda tekshirilishi lozim bo'lgan pedagogik mezonlar sifatida qaraladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nazariy tahlil asosida ishlab chiqilgan metodikada refleksiv faoliyat talabani o'z tajribasini anglashidan boshlanib, uni qayta baholashi va navbatdagi harakatini rejalashtirishi bilan davom etadi. Bunday izchillikni ta'minlash uchun refleksiv kundalik, mikrodars tahlili, refleksiv suhbat va rivojlanish portfoliosi yagona jarayonga birlashtirildi. Ushbu vositalarning har biri muayyan vazifani bajaradi, biroq ular o'rtasidagi aloqa saqlangandagina talaba o'z mulohazalarini amaliy faoliyati bilan qiyoslash imkoniyatiga ega bo'ladi. Jarayonning boshlanishida talaba yaqinda duch kelgan pedagogik yoki o'quv vaziyatini esga olib, o'sha paytdagi maqsadi, hissiyoti va harakatini izohlaydi. Bunda asosiy e'tibor o'ziga umumiy baho berishdan aniq vaziyatni tahlil qilishga o'tishga qaratiladi. Masalan, "Men auditoriya oldida yaxshi gapira olmayman" degan fikrning o'rniga, talaba qaysi vaziyatda qiynalganini va bu qiynchilik qanday namoyon bo'lganini tushuntiradi. Agar u fikrini bayon qilishda shoshilganini yoki misollarni yetarli keltirmaganini aniqlasa, keyingi mashg'ulot uchun aniq rivojlanish maqsadini belgilashi mumkin bo'ladi. Shu tariqa dastlabki o'zini tahlil qilish keyingi refleksiv faoliyatning mazmunini belgilaydi. Aniqlangan jihatlar refleksiv kundalikda davom ettiriladi, chunki bir martalik mulohaza talabani turli vaziyatlardagi harakatlarini qiyoslash uchun yetarli bo'lmashligi mumkin. Kundalikda talaba tanlangan mashg'ulotning muhim holatini qayd etib, o'z qaroriga qanday omillar ta'sir qilganini va natijani qanday tushuntirishini yozadi. Shundan so'ng u ayni vaziyatda boshqa qanday yo'l tutishi mumkinligini ko'rib chiqadi. Natijada kundalik voqealarni ketma-ket sanab beruvchi hisobotdan keyingi faoliyat uchun qaror ishlab chiqiladigan vositaga aylanishi ko'zda tutiladi.

Kundalik bilan ishlashda o'qituvchining yo'naltiruvchi savollari tahlilni chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Xususan, "Bu xulosangizni qaysi kuzatuv tasdiqlaydi?" degan savol talabani taxmin va dalilni farqlashiga yordam berishi mumkin. "Vaziyatni boshqacha izohlash mumkinmi?" degan savol esa dastlabki qarashni qayta ko'rib chiqishga undaydi. Shu bilan birga, faqat qiynchiliklarni tahlil qilish talabani o'ziga bir tomonlama munosabatini shakllantirishi mumkinligi uchun muvaffaqiyatli holatlar ham kundalikka kiritiladi. Bunda talaba yaxshi natijaga erishishiga yordam bergan tayyorgarlik usuli yoki shaxsiy xususiyatini aniqlab, undan boshqa vaziyatda foydalanish imkoniyatini baholaydi.

Yozma tahlil asosida shakllangan xulosalar mikrodarsda amaliy tekshiruvdan o'tkaziladi. Buning uchun talaba qisqa dars parchasini rejalashtirib, unda o'zlashtirmoqchi bo'lgan bitta harakatini belgilaydi. Masalan, o'quvchi javobini oxirigacha tinglash yoki tushuntirish davomida nutq sur'atini nazorat qilish rivojlanish maqsadi sifatida tanlanishi mumkin. Mashg'ulot yakunida talaba maqsadiga qay darajada amal qilganini mustaqil baholaydi, so'ng o'z xulosasini kuzatuvchi qayd etgan holatlar bilan qiyoslaydi. Ushbu qiyoslash talabani o'zi haqidagi tasavvuri bilan amalda namoyon bo'lgan harakati o'rtasidagi moslik va tafovutlarni aniqlashga yo'naltiriladi. Kuzatuv natijalarini muhokama qilishda fikrlarning aniq harakatlarga tayangan bo'lishi muhimdir. Masalan, "Siz ishonchsiz gapirdingiz" kabi umumiy bahodan ko'ra, "Savol tugamasidan javob bera boshladingiz" degan qayd tahlil uchun aniqroq asos yaratadi. Talaba bunday ma'lumotni refleksiv suhbatda ko'rib chiqib, nima sababdan shunday yo'l tutganini tushuntiradi va keyingi mashg'ulot

uchun o'zgartirish belgilaydi. O'qituvchi esa tayyor xulosani berishdan ko'ra, talabaning o'z qarorini asoslashiga ko'maklashadi. Natijada tashqi kuzatuv talabaning mustaqil tahlilini davom ettiruvchi vosita sifatida qo'llanadi.

Metodikaning mazmunini shartli pedagogik vaziyat orqali ochib berish mumkin. Talaba o'quvchining aniqlashtiruvchi savolini o'z bilimiga bildirilgan shubha sifatida qabul qilib, keskin javob berganini tasavvur qilaylik. Ushbu vaziyatni tahlil qilishda u avval o'quvchi aytgan so'zlar bilan ularga o'zi bergan ma'noni ajratadi, keyin esa paydo bo'lgan hissiyotning javobiga ta'sirini izohlaydi. Shundan kelib chiqib, navbatdagi mashg'ulotda savol mazmunini aniqlashtirish va javobni misol bilan tushuntirishni rejalashtiradi. Bu misol metodik jarayonda o'z kechinmasini anglash qanday qilib amaliy qarorni o'zgartirish bilan bog'lanishini ko'rsatadi; u kuzatilgan tajriba natijasi sifatida keltirilmaydi.

Mashg'ulotlar davomida to'plangan materiallar rivojlanish portfoliosiga birlashtiriladi. Unga dastlabki tahlil, tanlangan kundalik yozuvlari, mikrodars rejasi va kuzatuv qaydlari kiritilgani uchun talaba turli davrlardagi ishlarini o'zaro qiyoslay oladi. Ushbu qiyoslash asosida u avvalgi qarashlarida nima o'zgarganini, qaysi qiyinchilik saqlanib qolganini va keyingi faoliyatida nimaga e'tibor berishini tushuntiradi. Portfolioning metodik vazifasi ham aynan shunda namoyon bo'ladi: rivojlanish haqidagi xulosa umumiy taassurotga emas, muayyan faoliyat namunalariga tayanadi. Taklif etilayotgan metodikada baholash talabaning o'z hissiyoti va motivini vaziyat bilan bog'lab tushuntirishi, xulosasini dalil bilan asoslashi, muqobil qaror ishlab chiqishi hamda shu qarorni keyingi faoliyatda amalga oshirishiga qaratiladi. Ushbu ko'rsatkichlarni birgalikda ko'rib chiqish zarur, chunki ravon yozilgan refleksiv matn har doim ham amaliy harakatdagi o'zgarishni anglatmaydi. Aksincha, yozma ifodasi qisqa bo'lgan talaba o'z faoliyatidagi muammoni aniq tushunib, asosli o'zgartirish kiritishi mumkin. Shu sababli yozma ishlar, suhbat va amaliy kuzatuv natijalarini qiyoslash tavsiya etiladi. Metodikaning imkoniyatlarini muhokama qilishda ta'lim muhitining ta'sirini ham hisobga olish lozim. Agar talaba o'z xatosini yozgani uchun salbiy baholanishidan xavotirlansa, u haqiqiy mulohazalarini bildirish o'rniga, o'qituvchi kutgan javobni berishga intilishi mumkin. Bunday holatni kamaytirish uchun baholashda shaxsiy kechinmaning mazmuniga emas, tahlilning asoslanganligiga e'tibor qaratish taklif etiladi. Shuningdek, refleksiv topshiriqlar kasbiy vaziyatlar doirasida tashkil etilib, talabaning shaxsiy hayotiga oid ma'lumotlarni oshkor qilishi majburiy bo'lmasligi kerak. Mazkur shartlar metodikani amaliyotda sinab ko'rish uchun asos yaratadi, biroq uning samaradorligi alohida empirik tekshiruvni talab qiladi. Bunday tekshiruvda boshlang'ich va yakuniy faoliyat namunalarini qiyoslash, imkon qadar taqqoslash guruhidan foydalanish hamda ishlarni mustaqil baholovchilar orqali tahlil qilish maqsadga muvofiq. Kuzatilgan o'zgarishning pedagogik amaliyotda saqlanishini aniqlash esa metodikaning uzoqroq muddatdagi natijalari haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchilarning intrapersonal intellektini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'limda o'zini anglash va kasbiy harakatni o'zaro bog'lash asosiy metodik vazifa sifatida belgilandi. Shu asosda refleksiv kundalik, mikrodars tahlili, refleksiv suhbat va rivojlanish portfoliosini birlashtiruvchi metodika ishlab chiqildi. Uning mazmuni talabaning o'z tajribasini tahlil qilishi, xulosalarini kuzatuvlar bilan qiyoslashi va keyingi faoliyatiga ongli o'zgartirish kiritishida ifodalanadi. Taklif etilgan yondashuv refleksiyani alohida yozma topshiriq doirasidan chiqarib, kasbiy tayyorgarlikning davomiy jarayoni sifatida tashkil etishni nazarda tutadi. Bunda talabaning o'zi haqidagi mulohazalari amaliy faoliyat namunalari bilan bog'langani uchun uning rivojlanishini asosliroq kuzatish imkoniyati yaratiladi. Metodikaning samaradorligi nazariy tahlil bilan tasdiqlanmasligi sababli, keyingi tadqiqotlarda uning natijalari, baholash mezonlarining ishonchliligi va intrapersonal intellekt bilan bog'liqligi empirik tekshirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gardner H. The Components of MI Multiple Intelligences Oasis. – Nashr sanasi ko'rsatilmagan. – Elektron manba.
2. Gardner H. My Latest Thoughts on Intrapersonal Intelligence Multiple Intelligences Oasis. – 2022, 17 March. – Elektron manba.
3. Hatton N., Smith D. Reflection in teacher education: Towards definition and implementation // Teaching and Teacher Education. – Vol. 11, No. 1. – 1995. – P. 33–49. –
4. Korthagen F., Vasalos A. Levels in reflection: Core reflection as a means to enhance professional growth // Teachers and Teaching. – Vol. 11, No. 1. – 2005. – P. 47–71.
5. Zimmerman B. J. Becoming a self-regulated learner: An overview Theory Into Practice. – Vol. 41, No. 2. – 2002. – P. 64–70. – DOI: 10.1207/s15430421tip4102_2.
6. Panadero E. A review of self-regulated learning: Six models and four directions for research // Frontiers in Psychology. – Vol. 8. – 2017. – Article 422.
7. Lam R. E-Portfolios for self-regulated and co-regulated learning: A review Frontiers in Psychology. – Vol. 13. – 2022. – Article 1079385.